

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בחוקותי, תשע"ד
מספר 1068

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

השמיטה - החטא ועונשו

הרב יעקב אריאל

וְהִיְתָה אֶרְצְכֶם שְׁמֵמָה וְעַרְיָכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה. אֲזו תִרְצֶה הָאָרֶץ אֶת שַׁבְּתֹתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשְּׁמָה וְאַתֶּם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵיכֶם אֲזו תִשָּׁבֵת הָאָרֶץ וְהִרְצַת אֶת שַׁבְּתֹתֶיהָ. כֹּל יְמֵי הַשְּׁמָה תִשָּׁבֵת אֶת אֲשֶׁר לֹא שִׁבְתָּהּ בְּשַׁבְּתֵיכֶם בְּשַׁבְּתֵיכֶם עָלֶיהָ (ויק' כג: לו' ואילך).
הגלות היא העונש הכבד בתורה. התורה תולה עונש זה באי-שמירת מצוות השמיטה. משמע שהשמיטה היא מן העבירות החמורות. מדוע השמיטה חמורה בעיני התורה יותר מכל עברה אחרת?

בדרך כלל העונש הוא מידה כנגד מידה, תולדה הכרחית מהמעשה. מהעונש נוכל אפוא ללמוד את החטא. עונש הגלות כפול: א) נטישת הקרקע, שלילת הבעלות של האדם עליה ועקירתו למקום אחר; ב) הפיזור והפירוד לארבע רוחות השמים ואבדן המסגרת החברתית-הממלכתית. שני אלו מערערים את הקיום הלאומי והאישי. מכאן נלמד שהחטא באי-שמירת השמיטה אף הוא כפול:

א. תפיסת הבעלות האנושית המוחלטת על הקרקע. אמנם הגישה הטבעית של כל אדם וכל עם היא ריבונות מוחלטת על אדמתם ופרותיהם, וזאת התשתית לפטריוטיות של "אדוני הארץ", אולם התורה מציבה רף גבוה יותר. מקור הסמכות אינו האדם אלא ה': "כי גרים ותושבים אתם עמדי כי לי הארץ" (שם, כה: כג). רעיון זה מופיע בתנ"ך במקומות נוספים. "לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה" (תה' כד: א); "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תה' קטו: טז). כלומר הארץ היא של האדם לא מפני שכבש אותה או קנאה אלא משום שה' נתנה לו. ופירש הראב"ע (לתהילים קטו: טז): שהאדם כמו פקיד א-להים בארץ על כל מה שיש בה והכל בדבר השם. מי שמנכס לעצמו את ריבונותו על אדמת הארץ נחשב מעין כופר בריבונות הא-להית על הארץ ובעצם על העולם כולו.

ב. חטא האגואיזם – ראיית האדם את עצמו והתנכרות לזולתו. חטא זה הוא תולדה של קודמו. מי שרואה את עצמו בעלים בלעדי על רכושו, אדמתו וארצו, מתעלם מזולתו. אך מי שמכיר באדנותו של ה' על האדמה מכיר גם בזכותו של אדם אחר ליהנות מיבול אדמתו: "פי מִמֶּנָּךְ הַכֹּל וּמִיָּדְךָ נִתְּנוּ לָךְ" (דבה"א כט: יד), כי הכול שלך, ומידך נתנו לך.

מצוות השמיטה מיישמות רעיונות אלו הלכה למעשה. הן נוגעות לשני המישורים האמורים – ריבונות א-להית על הארץ, המתבטאת בקדושת האדמה והשמטתה, ואחריות חברתית ורגישות מוסרית המתבטאות בקדושת הפרות והפקרתם לאביונים. זו משמעות הכתוב "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך" (שם' כג: יא). "תשמטנה" – שמיטת האדמה עצמה על ידי הימנעות מעיבודה במשך שנה זו. "ונטשתה" – נטישת היכול והפקרתו לשאר בני האדם: "ואכלו אביוני עמך". האדמה ופרותיה אינם של האדם.

מצוות השמיטה נזכרת בעוד מקומות, ותמיד ההתייחסות כפולה: לאדם ולאדמה. הפסוק "בְּחֲרִישׁ וּבְקָצִיר תִּשָּׁבֵת" (שם, לד: כא) מתפרש אצל ר' עקיבא (בבלי ר"ה ט, ע"א) בזיקה לשמיטה. וכן פירש הספורנו על דרך הפשט.¹ החריש מקביל לשמיטת הקרקע עצמה, והקציר – לנטישת היכול (ייתכן שהפסוק משתמש בלשון דו-משמעית: לשבת השבועית וגם לשבת הארץ, כי גם בשבת השבועית המסור כפול. בדיברות הראשונים בספר שמות הנימוק לשבת הוא דתי: "פִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ" (שם' כ: יא), ובדיברות השניים בספר דברים הנימוק הוא סוציאלי: "וְזָכַרְתָּ פִּי-עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דב' ה: יא). ועל כן אמרו חז"ל "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו" (בבלי ר"ה כז, ע"א).

* הרב יעקב אריאל, רב העיר רמת גן.

¹ גם הרמב"ם פירש כך (הל' שמיטה פ"א ה"א) אף שלא פסק כר"ע שהפסוק בא ללמדנו על תוספת שביעית אלא פסק שתוספת שביעית היא הלכה למשה מסיני ונוהגת רק בזמן המקדש (הל' שמיטה פ"ג הל' א).

אלה כללותיה של השמיטה. פרטותיה פורטו בפרשת "בהר" בספר ויקרא. איסורי הזריעה והזמירה מקבילות לנטישת הקרקע, והקצירה והבצירה – לשמיטת היבול. התורה מכירה בבעלות מסוימת של האדם על אדמתו ואף מעודדת את היזמה האנושית להוציא את יבולה. "יש שנים תזרע שָׁדֶךְ...תזמר פרמך ואספת את-תבואתה" (ויק' כה:ג). אולם בשנת השמיטה האדמה חוזרת לבעליה המקוריים, "שִׁבַּת לַה" (שם, שם:ב). ההנמקה למצוות השמיטה מובאת בסיכום הנושא כולו, הכולל גם את היובל: "כִּי-לִי הָאָרֶץ כִּי-גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אִתָּם עִמָּדִי" (ויק' כה:כג). כך האדם אינו אלא פקיד – בלשון ראב"ע – המופקד על חלוקה שוויונית של היבול.

יש כאן איזון בין היזמה הפרטית ובין הבעלות הציבורית. לכאורה מעין פשרה בין הקפיטליזם לסוציאליזם. ולא היא: שלא כשתי שיטות כלכליות אלו, נקודת המוצא של התורה אינה כלכלית אלא אידיאליסטית. מקור הרכוש בכלל ואדמת ארץ ישראל בפרט הוא ה'. משום כך האדמה קדושה והפרות קדושים. אלא שקדושה זו אינה פרישות והינזרות, אלא אדרבה: מצוה לאכול את פרותיה הקדושים של השביעית² אולם על ידי חלוקתם השוויונית ודאגה מיוחדת לשכבות החברתיות החלשות: "וְהִיָּתָה שִׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאֹכְלָהּ לָךְ וּלְעֹבְדְךָ וְלְאֹמְתְךָ וְלְשֹׁכֶיךָ וְלְתוֹשְׁבֶיךָ הַגֵּרִים עִמָּךְ" (שם, שם:ו) (ומכאן הרעיון הגדול של אוצר בית דין³ כלומר, פרות שביעית אינם רכוש פרטי אלא רכוש הציבור, ועליו לחלקם חלוקה שוויונית. זאת הדרך האידיאלית לקיום מצות השמיטה הלכה למעשה בימינו).

שמיטת הכספים נזכרת בספר דברים בפרשת ראה. דווקא שם שמיטת הקרקע לא נזכרת במפורש אלא רק שמיטת הכספים. לדעת הנצי"ב,⁴ שמיטת הכספים משלימה את שמיטת האדמה ומבטאת את ההדדיות שבין רובדי החברה. החקלאים השמיטו את יבולם במשך שנת השמיטה ונאלצו לקחת הלוואות למחייתם, והעירוניים גומלים להם מקץ השמיטה על ידי שמיטת חובותיהם. ערב הכניסה לארץ מדגישה התורה את הפן החברתי דווקא. אדמת ארץ ישראל תובעת חיי חברה ערכיים. הדבר מתבטא לא רק בחובות האדמה אלא גם בחובות האדם. האדם והאדמה הם שני צדדים של מטבע אחד: "וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָה שְׁמוֹט" (דב' טו:ב) – בשתי שמיטות הכתוב מדבר...בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים⁵. אדם שחי על אדמת קודש זו וסופג לתוכו את ערכיה האמוניים והחברתיים, בפרט בשנת השמיטה, חייב ליישם אותם לא רק ביחסו לאדמה אלא גם ביחסו לאדם. רק מי שהפנים ערכיים אלו יכול להתברך בהתנחלותו בארץ: "כִּרְךָ יִכְרְכֶךָ ה' בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' א-לֵהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ" (דב' טו:ד). גם שמיטת הכספים מנומקת בקביעה שמקור הברכה הכלכלית הוא "כִּי ה' א-לֵהֶיךָ יִכְרְכֶךָ" (שם, שם:ו): רכושך בא לך לא בזכות כישרונותיך ויזמותיך בלבד, אלא ה' הוא שבירכך ונתן לך את הרכוש על תנאי, לכן עליך לשמוט את חובו של האביון שלוה ממך.

עתה מובנת חומרת המצווה והעונש החמור על אי-קיומה – הגלות. השמיטה היא המפתח לחיי עם ישראל בארצו. ההכרה בריבונות הא-להית על האדמה, היחס המקודש לאדמת הארץ וליבולה, האחריות החברתית ההדדית והמשטר הכלכלי כל אלו הופכים את החברה הישראלית בארץ לחברה ייעודית, ערכית ומוסרית שהצד השווה בה הוא עבודת ה'. בהיעדר תשתית זו עלולה הקרקע להישמט מתחת רגלינו פשוטו כמשמעו. עם ישראל מתנתק מאדמתו, וחברתו מתפוררת ומתפורת לכל כנפות הארץ: "וְאִתְּכֶם אֲזַרְהָ בַגּוֹיִם...וְהִיָּתָה אֶרְצְכֶם שְׁמָמָה...וְהָאָרֶץ תַּעֲזֹב מִקֶּדֶם וְתָרַךְ אֶת שִׁבַּת־תִּיהָ בְהִשְׁמָה מֵהֶם" (ויק' כג:לג; מד). האבות שנחלו ראשונה את הארץ הנחילו לנו גם את ערכיה האמוניים והמוסריים. הזדהות עם ערכים אלו תורמת להשבת עם ישראל לארצו: "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאָף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאָף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזַכֵּר וְהָאָרֶץ אֲזַכֵּר" (שם, שם:מג).

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן

² הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות מצוה ג. הרמב"ם (הלכות שמיטה פ"ה) לא מונה מצוה זו אולם גם הוא פוסק שאסור להפסיד פרות אלו אלא ליעדם לאכילה בלבד.

³ תוספתא שביעית פ"ח, ה"א.

⁴ העמק דבר, דב' טו:ב.

⁵ בבלי גיטין לו, א.